

DARIUSZ ALEKSANDER DEKAŃSKI

NOWA PRACA O CYSTERSACH NA POMORZU

A n d r z e j M. W y r w a, *Opactwa cystersów na Pomorzu. Zarys dziejów i kultury*, Wydawnictwo Patria Polonorum — Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1999 ss. 182 (2), bibl., mapy, il., rys.

W dalszym ciągu nie słabnie w polskiej historiografii zainteresowanie badaniem struktur monastycznych. Rok 1999 był jednak szczególnym w badaniach dziejów dla zakonu cystersów. Ukazało się bowiem długo oczekiwane przez środowisko historyczne dwutomowe dzieło: *Monasticon Cisterciense Poloniae*¹, będące swoistym podsumowaniem badań szarych mnichów. Ta znakomita praca, nie spotykana w tym zakresie opracowania dla innych struktur zakonnych na ziemiach polskich, powstała z inicjatywy ośrodka poznańskiego a dokładniej działającego przy Instytucie Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Zespołu do Badań nad Historią i Kulturą Cystersów w Polsce. Jednym z jej trzech redaktorów był Andrzej Marek Wyrwa.

Tenże uczony, niejako równolegle do powstawania *Monasticonu*, podjął się opracowania tematu z zakresu dziejów i kultury opactw cy-

---

¹ MCP t. 1: *Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. A. M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999; t. 2: *Katalog męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej*, red. A. M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999.

w jednym roku. Bodźcem do pracy nad omawianym dziełem stały się, co podkreślił A. M. Wyrwa, decyzje Rady Europy przy UNESCO z 1990 r. o utworzeniu szlaku turystycznego drogami cystersów (s. 5), a niejedna z dróg, co historyk zaznaczył (s. 6) przebiega przez Polskę.

A. M. Wyrwę nie trzeba przedstawiać, gdyż należy do czołowych znawców dziejów szarych mnichów nie tylko opactw na ziemiach polskich. O znajomości problematyki cysterskiej świadczy dorobek naukowy Uczonego w zakresie problematyki archeologicznej i historycznej, szczególnie dla średniowiecza².

Tym razem Autor podjął się opracowania dziejów i kultury cystersów Pomorza. Do tej pory historyk nie prowadził badań nad obszarami Pomorza, jeżeli nie liczyć opracowań o szerszym zasięgu terytorialnym, w których problematyka pomorska ze zrozumiałych względów musiała być poruszana. W związku z powyższym podjęcie tak sformułowanego tematu musiało stanowić dla badacza nowe wyzwanie.

Do analizy włączono klasztory Pomorza Zachodniego, Wschodniego (Gdańskiego) i Nowej Marchii, a także klasztor w Byszewie–Koronowie, który pod względem historycznym związany był z północną częścią Kujaw, ale co, jak się zdaje słusznie, podkreślił Autor, ze względu na jego położenie geograficzne i związki kulturowe logicznym było ukazanie dziejów i tego opactwa (s. 6). Nie budzi to naszych większych zastrzeżeń. Wszak już w latach osiemdziesiątych związki takie dostrzegł Klemens Bruski w artykule: *Opactwa cystersów w Oliwie, Pelplinie i Byszewie. Ich miejsce w dziejach Pomorza*³, chociaż w niektórych publikacjach, w tym i naszych poświęconych szarym mnichom, do rozważań w kontekście pomorskim nie włączono cystersów byszewskich (koronowskich)⁴.

² Zob. bibliografię wybranych prac A. M. Wyrwy przedstawioną w: MCP t. 2 s. 496–498.

³ K. Bruski, *Opactwa cystersów w Oliwie, Pelplinie i Byszewie. Ich miejsce w dziejach Pomorza*, „Studia Pelplińskie” t. 18: 1987 s. 17–32.

⁴ Zob. zwłaszcza *Spisy członków konwentów zakonnych z Pomorza Gdańskiego do 1309 roku*, opr. D. A. Dekanski, Gdańsk 1994; D. A. Dekanski, *Badania topograficzne opactw cysterskich Pomorza Gdańskiego do 1309 r., zwłaszcza opactwa w Oliwie*, NP t. 83: 1994 s. 249–279; Tenże, *Z najnowszych badań nad męskimi organizacjami zakonnymi Pomorza Gdańskiego okresu średniowiecza*, w: *Polska, Prusy, Ruś. Rozprawy ofiarowane prof. zw. dr. hab. Janowi Powierskiemu w trzydziestolecie pracy naukowej*, red. B. Śliwinski, Gdańsk 1995 s. 37–45.

Należy w tym miejscu zauważyć, iż w dotychczasowej historiografii pomorskiej niezmiernie rzadko pojawiają się prace, które podejmowałyby próby oceny wkładu cystersów poszczególnych opactw w procesy kulturotwórcze. Na zagadnienie to zwracaliśmy uwagę w naszej wypowiedzi na sesji: *Opactwo w Byszewie–Koronowie na tle działalności kulturowej cystersów na Kujawach i Pomorzu Wschodnim. W 750-lecie przybycia cystersów do Byszewa*⁵.

A. M. Wyrwa podzielił pracę na dwie części, podkreślając iż w pierwszej czytelnik znajdzie najważniejsze wiadomości na temat zakonu cystersów w Europie, w Polsce i na Pomorzu oraz omówienie wybranych problemów związanych z duchowością cysterską i niektórymi działaniami kulturowymi zakonu. Część drugą stanowi ujęty w syntetyczną formę „katalog” męskich klasztorów cysterskich na Pomorzu (s. 8), oraz że Autor podaje czytelnikowi tylko ogólny przegląd najważniejszych wydarzeń związanych z dziejami poszczególnych klasztorów (s. 8). Zamierzenie to ze wszech miar w planach Autora książki udane, chociaż nie nowe, bowiem podobne było zastosowane w przypadku *Monasticonu*, którego przecież A. M. Wyrwa jest jednym z redaktorów.

Swój znakomity warsztat historyka Autor ukazał już w rozdziale pierwszym zatytułowanym: *Zarys dziejów zakonu cystersów* (s. 10–34). Składa się on z trzech podrozdziałów i ma układ modelowy. W pierwszym z nich Autor przedstawił *Powstanie zakonu cystersów* (s. 10–15), znakomicie śledząc relacje źródłowe i cytując ich fragmenty, co niewątpliwie przybliży czytelnikowi początki szarych mnichów. Powołuje się tu na teksty Bernarda z Clairvaux (s. 10–11), a także poddaje analizie dokument prawnohistoryczny *Exordium Parvum*, którym zajmował się już wcześniej w swoich badaniach⁶, a który jest ważny dla obrazu początków zakonu, bowiem cystersi spisali [go — przyp. D. A. D.] dla udokumentowania i podania szerszej prawdy o powstaniu zakonu, jego pierwszych członkach i sposobie ich życia (s. 11).

⁵ D. A. Dekanski, Toruń i Gdańsk — ośrodki badań nad cystersami Pomorza Gdańskiego i Kujaw w okresie średniowiecza (w druku).

⁶ A. M. Wyrwa, *Zakon cystersów i jego powstanie w świetle Exordium Parvum oraz dyskusja nad pierwszym klasztorem tego zakonu na ziemiach polskich*, „Ziemia Wągrowiecka” t. 2: 1998 s. 9–18; Tenże, *Powstanie zakonu cystersów w świetle Exordium Parvum i pierwszy klasztor tego zakonu na ziemiach polskich*, NP t. 90: 1998 s. 5–34. W cytowanych pracach dalsza literatura przedmiotu.

Należy także zgodzić się z Autorem, iż w *dokumentach tym pokazane zostały krok po kroku kolejne etapy tworzenia najpierw nowego klasztoru, a potem zakonu, oraz podłoże ideowe, na którym się on kształtował* (s. 11).

W drugim podrozdziale: *Fundacje cysterskie na ziemiach polskich* (s. 15–18) czytelnik uzyskał wykład dziejów cystersów polskich. Autor bardzo podkreślił szybki rozwój zakonu na ziemiach polskich w okresie średniowiecza, na których można było doliczyć się 26 klasztorów męskich i około 14 żeńskich obediencji zakonnej i biskupiej, co dało polskim cystersom 7 miejsce w Europie (s. 17). Słusznie też zauważył, iż obraz sieci klasztorów uległ zmianie dopiero po pojawieniu się na ziemiach polskich mendykantów, którzy cystersów swoście zepchnęli na dalszy plan, chociaż nie było to zjawisko charakterystyczne dla wszystkich dzielnic Polski (s. 17). Problemu tego jednak nie poddaje szerszej analizie. O ile okres epoki średniowiecza, jak na ten rodzaj publikacji, zaprezentowany został niemal wzorcowo, o tyle okres czterech ostatnich stuleci potraktowano pobieżnie, szczególnie zaś wiek dwudziesty. Dziejom cystersów epoki nowożytnej oraz XIX–XX w. Autor poświęcił jedynie dwa krótkie akapity (s. 18).

W kolejnym podrozdziale: *Historyczne tło fundacji cysterskich na Pomorzu* (s. 19–34) A. M. Wyrwa poddał analizie tło polityczne i polityczno-kościelne ziemi pomorskiej (s. 19–22). Następnie omówił w układzie chronologicznym fundacje pomorskie cystersów: kołbańską z lat 1173–1176 (s. 22–23), Oliwę z lat 1178–1186 (s. 23) i powstałe później: byszewską z okresu 1250–1256 (s. 23) z translokacją po 1258 r. do Koronowa (s. 23) oraz pogódsko-pelplińską z lat 1258–1276 (s. 23), bukowską z okresu 1248–1259 (s. 23), a także bierzwińską z lat 1286–1298 (s. 23) i mironowicką z 1300–1372 (s. 23). Nie jesteśmy do końca przekonani, czy właściwym zabiegiem Autora było oddzielenie omawiania spraw fundacji od kwestii fundatorów opactw (s. 24–25), a także włączenie do rozważań cysterek pomorskich i ukazanie ich dziejów w epoce średniowiecza (s. 25–26). Naszym zdaniem należało rozważyć, czy kwestii tej nie omówić w osobnej publikacji. Podobnie jest i w przypadku innych zagadnień włączonych do omawianego podrozdziału. Zupełnie nie jest zrozumiały opis dziejów klasztorów cysterskich dla XV–XVI stulecia (s. 26–31). Autor zwraca uwagę na reformację, w wyniku której przetrwały na Po-

morzu jedynie Oliwa i Pelplin spośród konwentów męskich oraz Żarnowiec spośród żeńskich (jednak w 1589 r. nastąpiła tam zmiana obserwancji na benedyktyńską) oraz Koronowo na Kujawach (s. 31), a także okres komendy dla Oliwy, Pelplina i Koronowa (s. 32–33). I w tym przypadku zupełnie pobieżnie potraktowano wieki XVIII–XX (s. 34). Ta uwaga krytyczna nie umniejsza historiograficznego obrazu dziejów cystersów pomorskich przedstawionego przez A. M. Wyrwę. Wydaje się nam jednak, że problematykę dziejów opactw dla omawianego okresu należało omówić w osobnym podrozdziale.

Rozdział drugi nosi tytuł: *Duchowość i wybrane działania kulturowe cystersów* (s. 35–55) i składa się z trzech podrozdziałów. W podrozdziale: *Duchowość, organizacja życia w zakonie i w klasztorze* (s. 35–44) Autor ukazał początki regulacji życia cystersów, które określała sama reguła św. Benedykta oraz konstytucje zakonne (s. 35). Słusznie podkreślono znaczenie *Exordium Parvum* oraz traktaty św. Bernarda i *Charta Charitatis* jako tych czynników, które ukształtowały model życia szarych mnichów (s. 35–36). Na podstawie tych źródeł Autor omawia wszelkie przejawy organizacji życia zakonu, poczynając od centralizmu cysterskiego (s. 38), kapituły generalnej i jej znaczenia (s. 38), egzemcji (s. 38–39), podległości papieżowi (s. 39) i wewnętrznej organizacji klasztoru (s. 39–40). Należy w tym miejscu podkreślić, iż jest to przedstawienie modelowe, bez prób ukazywania swoistych ewolucji organizacji życia mnichów w poszczególnych okresach trwania zakonu. Podobnie jest z próbą przedstawienia programu zajęć zakonników i jego modyfikacjami (s. 40–42), które zostały opisane bez pogłębionej analizy. To prawda, że zagadnienie jest niezwykle trudne do przebadania; zgadzamy się z A. M. Wyrwą, kiedy pisze: *Nie wszystkie szczegóły ... są nam znane* (s. 40), ale może należało się pokusić o próbę opisu organizacji życia nawet tylko na poziomie klasztoru, ukazując ją nie modelowo lecz w oparciu o dane z konkretnych klasztorów pomorskich. Uzupełnieniem tej części opracowania są opisy ubioru cysterskiego (s. 42) oraz posiłki mnichów (s. 42–43).

W kolejnym podrozdziale: *Działalność gospodarcza i inne przejawy działalności kulturowej* (s. 44–50) Autor na wybranych przykładach zapoznaje nas głównie z przejawami działalności gospodarczej cystersów (s. 44–49). Niestety niewiele miejsca poświęca działalności kulturowej szarych mnichów. Podkreśla co prawda znaczenie bi-

bliotek w życiu cystersów (s. 49), szkolnictwa (s. 49–50), mówi o rozwoju muzyki klasztornej (szczególnie ośrodka pelplińskiego i Oliwy, s. 50), pomija jednak np. rozwój piśmiennictwa klasztornego.

Ostatni podrozdział tej części opracowania poświęcony został zagadnieniom architektury cysterskiej (s. 50–55), szczególnie klasycyzmowi założeniu architektonicznemu cysterskiego klasztoru. Brak tu szerszych odniesień do opactw pomorskich, bowiem o architekturze poszczególnych klasztorów Autor mówi obszernie w drugiej części opracowania.

Ważną część książki stanowi „katalog” (s. 8) opactw cysterskich Pomorza. Jest to trzecia część opracowania: *Klasztory cysterskie na Pomorzu* (s. 56–157). W układzie alfabetycznym przedstawiono tu opactwa pomorskie oraz Byszewo (Koronowo) z Kujaw. Autor, naszym zdaniem słusznie, przyjął zasadę prezentacji dziejów i kultury klasztorów cysterskich w stałym układzie: lokalizacja geograficzna, fundacja, uposażenie i jego rozwój, architektura sakralna⁷. Podobny układ został przyjęty także przez redaktorów *Monasticonu*. Warto zauważyć, że w tej części opracowania możemy znaleźć elementy nowe, które wzbogacają treść haseł zamieszczonych w *Monasticonie*. Dotyczy to opactw: Bierzwnik, Bukowo, Byszewo–Koronowo, Kołbacz i Mironice, a także Oliwy i Pogódki–Pelplin.

Bibliografia (wybór) (s. 159–170) zawiera jedynie niektóre opracowania dotyczące dziejów cystersów pomorskich. Dla dopełnienia tego zestawienia należałoby je uzupełnić o co najmniej kilka, jeśli nie kilkanaście dalszych prac. Brakuje na przykład opracowań Jana Powierskiego — znawcy problematyki pomorsko-pruskiej⁸, brakuje pra-

⁷ Odpowiednio jest to dla opactwa w Bierzwniku (s. 56–71): lokalizacja geograficzna (s. 56–57), fundacja (s. 57–58), uposażenie i jego rozwój (s. 58–65), architektura sakralna (s. 65–71); dla opactwa w Bukowie Morskim (s. 72–81) w analogicznym układzie odpowiednio: s. 72, 72–73, 73–77, 77–81; dla opactwa w Byszewie (Koronowie) (s. 82–100) w analogicznym układzie odpowiednio: s. 82, 83, 83–90, 90–100; dla opactwa w Kołbacz (s. 101–111) w analogicznym układzie odpowiednio: s. 101–102, 102, 103–106, 106–111; dla opactwa w Mironicach (s. 112–119) w analogicznym układzie odpowiednio: s. 112, 112–113, 113–117, 117–119; dla opactwa w Oliwie (s. 120–140) w analogicznym układzie odpowiednio: s. 120, 121–122, 122–130, 131–140; dla opactwa Pogódki–Pelplin (s. 141–157) w analogicznym układzie odpowiednio: s. 141–143, 143, 143–150, 150–157.

⁸ Wymieniono w zestawieniu pracę: J. Powierski, B. Śliwiński, K. Bruski, *Studia z dziejów Pomorza w XII wieku*, Słupsk 1993. W kwestii dorobku gdańskiego historyka zob. *Bibliografia publikacji Jana Powierskiego za lata 1965–1994*,

cy Piotra Olińskiego: *Cysterskie nekrologi na Pomorzu Gdańskim od XIII do XVII wieku*⁹, czy wreszcie wielotomowego dzieła *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*¹⁰. Szczególnie szkoda, że Autor nie zauważył ostatniego z wymienionych dzieł. Może też należałoby rozważyć włączenie do bibliografii więcej niż jednej pracy Heinza Lingenberga, wnikliwego badacza dziejów Gdańska, a szczególnie opactwa oliwskiego. Książka *Oliva– 800 Jahre*¹¹, jak się nam wydaje, nie jest najważniejszym opracowaniem historyka niemieckiego z zakresu jego badań grodu nad Motławą i samego opactwa. Może należałoby włączyć do wykazu bibliografii książkę *Die Anfänge des Klosters Oliva und die Entstehung der deutschen Stadt Danzig*¹², czy ostatnie obszerne opracowanie *Die älteste Olivaer Geschichtsschreibung (bis etwa 1350) und die Gründung des Klosters Oliva*¹³. Podobnie jest w przypadku piszącego te słowa. Autor zna i cytuje nasze prace, chociaż mógł przytoczyć i inne, wykorzystane np. w opracowaniu *Monasticon Cisterciense Poloniae*¹⁴. Uwagi poczynione w tym miejscu nie umniejszają walorów zestawienia bibliograficznego proponowanego przez A. M. Wyrwę, ale mogą być uwzględnione przy dalszych wydaniach książki.

opr. D. A. Dekański (z uzupeł. B. Śliwińskiego), w: *Polska, Prusy, Ruś. Rozprawy ofiarowane prof. zw. dr. hab. Janowi Powierskiemu w trzydziestolecie pracy naukowej*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 1995 s. 11–23; zob. też D. A. Dekański, *Jan Powierski (1940–1999) — historyk — znawca dziejów średniowiecznych Polski, Prus i Rusi; nauczyciel akademicki*, RG t. 59: 1999 (druk: 2000) z. 2 s. 5–33, tu bibliografia prac za lata 1995–1999.

⁹ P. Oliński, *Cysterskie nekrologi na Pomorzu Gdańskim od XIII do XVII wieku*, Toruń 1997.

¹⁰ *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 1 (A–F), red. S. Gierszewski, Gdańsk 1992; t. 2 (G–K), red. Z. Nowak, Gdańsk 1994; t. 3 (L–P), red. Tenże, Gdańsk 1997; t. 4 (R–Ż), red. Tenże, Gdańsk 1997.

¹¹ Pełny zapis bibliograficzny pracy: H. Lingenberg, *Oliva– 800 Jahre. Von der Zisterzienserabtei zur Bischofskathedrale. Abriss der Geschichte des Klosters und Ortes Oliva (1186–1986)*, Lübeck 1986. W sprawie pracy H. Lingenberga zob. D. A. Dekański, *Heinz Lingenberg*, w: *Ausstellung. Danzig im 16.–19. Jahrhundert in alten Karten und Graphiken*, Lübeck 2000 s. 4–6.

¹² H. Lingenberg, *Die Anfänge des Klosters Oliva und die Entstehung der deutschen Stadt Danzig*, Stuttgart 1982 (*Kleiner Historischen Studien*, Bd. 30). Oca na pracy u D. A. Dekańskiego, *Heinz Lingenberg*, s. 4–5.

¹³ H. Lingenberg, *Die älteste Olivaer Geschichtsschreibung (bis etwa 1350) und die Gründung des Klosters Oliva*, Lübeck 1994. W tej sprawie zob. D. A. Dekański, *Heinz Lingenberg*, s. 6–7.

¹⁴ Zob. MCP t. 2 s. 418, 482; zob. też przyp. 4 niniejszej publikacji.

Niezwykle ważnym w omawianej pracy jest *Słowniczek ważniejszych terminów* (s. 171–175), który mniej zorientowanym w dziejach cystersów pozwoli lepiej zrozumieć całość opracowania.

Dużym walorem książki jest materiał ilustracyjny (na końcu opracowania), liczne mapy, wykresy, plany i rysunki (zamieszczane w różnych miejscach pracy). Prezentowany materiał ilustracyjny w dużej mierze pochodzi ze zbiorów Autora. Jego część znana jest już czytelnikowi, ale są i nowe zdjęcia. Autor zadbał także o obszernie streszczenie książki w języku niemieckim (s. 176–182).

Otrzymaliśmy zatem niezwykle ciekawą książkę, która zarówno dla obszaru Pomorza jak i Kujaw stanowi wspaniałe uzupełnienie treści monumentalnego już dzisiaj dzieła *Monasticon Cisterciense Poloniae* (t. 1–2). Praca wypełni panującą w historiografii lukę w tego typu opracowaniach. Należałoby w tym miejscu postulować, by historycy podjęli podobne badania, które ukazałyby inne struktury zakonne Pomorza, szczególnie mendykantów i ich wkład w dzieje i kulturę ziemi pomorskiej.